

INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Warszawa, dn. 12 maja 2026 roku

dr hab. Karolina Ćwiek-Rogalska, prof. IS PAN

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

**Recenzja dorobku naukowego dr Jakuba Gortata w postępowaniu o nadanie stopnia
doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie nauki
o kulturze i religii**

Sylwetka naukowa Habilitanta

Dr Jakub Gortat spełnia wymogi formalne niezbędne do wszczęcia postępowania habilitacyjnego wymienione w art. 219 ust. 1 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Ukończył studia magisterskie w Katedrze Badań Niemcoznawczych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego (2011). Stopień doktora nauk humanistycznych w ramach Interdyscyplinarnych Humanistycznych Studiów Doktoranckich uzyskał w 2015 roku na podstawie pracy „Polityka pamięci o niemieckich ofiarach wojny powietrznej”. Przedstawione osiągnięcie habilitacyjne jest zatem logiczną kontynuacją wcześniejszych zainteresowań naukowych, związanych z kulturami pamięci krajów niemieckojęzycznych dotyczących nazizmu i II wojny światowej oraz ich skutków w przestrzeni publicznej.

Od 2016 roku Habilitant jest związany zawodowo z Zakładem Niemcoznawstwa w Instytucie Filologii Germańskiej na Uniwersytecie Łódzkim, najpierw na stanowisku asystenta, a następnie adiunkta. Posiada w swoim dorobku osiągnięcia naukowe stanowiące znaczny wkład w rozwój dyscypliny nauki o kulturze i religii, w tym monografię naukową wydaną przez wydawnictwo, które w roku opublikowania monografii w ostatecznej formie było ujęte w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267

ust. 2 lit. a, oraz wykazuje się istotną aktywnością naukową realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

Ocena osiągnięcia naukowego

Habilitant jako osiągnięcie naukowe w rozumieniu Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm., w art. 219 ust. 1 pkt. 2a wskazał monografię *Austria's Difficult Past. Memory of National Socialism and the Filmization of Television (1960-1980)*. Książka, wydana w 2025 roku przez wydawnictwo Berghahn Books, liczy 274 strony i składa się z pięciu rozdziałów. Prezentuje i podsumowuje wyniki siedmioletnich badań (s. x¹) dra Gortata nad zmianami zachodzącymi w austriackiej telewizji pod względem formalnym, tematycznym i produkcyjnym oraz sposobami przedstawiania przeszłości Austrii, zwłaszcza z okresu 1933–1945 i dyskusje z nimi i nad nimi na forum publicznym.

W tym sensie rama czasowa pracy jest adekwatnie uchwycona w tytule: lata 1960–1980 obejmują okres produkcji omawianych dzieł oraz przemian techniczno-decyzyjnych dotyczących produkcji telewizyjnej w Austrii. Praca zajmuje się jednak także okresem, który jest w rzeczonych dziełach dyskutowany, a zatem czasami austrofaszyzmu (1934–1938), Anschlussu (1938), czy wreszcie II wojny światowej (1939–1945). Habilitant zręcznie i z narracyjną biegłością osadza omawiane filmy telewizyjne i wybrane odcinki *limited series* w szerszej historycznej ramie odniesień. Podobnie postępuje w przypadku wydarzeń, które miały wpływ na bieżącą – w omawianym dwudziestoleciu – politykę austriacką i nastroje społeczne, wybiegając niekiedy naprzód, aż do afery Waldheima (1986) tak, by ukazać przemiany wybranego okresu wraz z ich bezpośrednimi i pośrednimi przyczynami oraz skutkami. Pozwala to Habilitantowi na prześledzenie przemian, niekiedy wyjątkowo drobnych czy – jeśli analizowalibyśmy tylko wybrane dzieło bez szerszego kontekstu i powiązań, a także śladów jego recepcji – wręcz niewychwytywalnych.

Głównym celem książki było zbadanie wkładu powojennego filmu telewizyjnego w rozliczanie się Austrii z nazistowską przeszłością w sferze publicznej (s. 2). Równocześnie

¹ Jeśli nie podano inaczej, numery stron w nawiasach odnoszą się do monografii *Austria's Difficult Past. Memory of National Socialism and the Filmization of Television (1960-1980)*.

Habilitant zwrócił uwagę, że była to druga faza tego procesu, w którym temat przejęła telewizja (s. 2), „mediatyzując” trudną pamięć o przeszłości Austrii i Austriaków (s. 8). Część teoretyczna monografii jest dość zwięzła, ale Autor klarownie wyklada w niej ramy pojęciowe, w jakich się porusza, definiuje najważniejsze terminy i przytacza odpowiednio dobraną literaturę przedmiotu. Można tu oczywiście polemizować z jej dobozem lub brakiem pewnych nazwisk i koncepcji, jest to jednak autorska wizja Habilitanta, ponadto zaś spełniająca zadanie stawiane zwykle przed tą częścią pracy. Dużą wagę Habilitant przywiązuje do zdefiniowania pojęć i wyraźne postawienie granic między nimi – zwłaszcza jeśli chodzi o formy telewizyjne – lub zasygnalizowanie ich semantycznej nieostrości. Interesuje go jednak przede wszystkim treść analizowanych dzieł i oddźwięk, jaki wywołały. Stał się on częścią ramy interpretacyjnej, określonej za Astrid Erll jako „plurimedial networks” (s. 15). Wiąże się z tym główna teza książki: zakładając, że omawiane produkcje były retransmitowane i debatowane długo po premierze, zarówno w Austrii, jak i w Niemczech Zachodnich (mowa bowiem o koprodukcjach), to kwestia trudnej przeszłości – czyli współdziałania Austrii w narodowym socjalizmie i austrofasyzmu jako lokalnej formy niedemokratycznych rządów i wyłonienie się tej pamięci ze strefy latencji, w jakiej pozostawały bezpośrednio po wojnie – narusza tradycyjny konstrukt lojalnego patriotyzmu (s. 13). I tu właśnie upatrywałabym siły omawianej monografii, pokazuje ona bowiem kruszenie się gmachu pewnej formy przywiązania do historii, ale raczej nie jej wywrócenie (s. 13). Autor używa tu akurat czasowników zamiennie, ale argumentuje na rzecz naruszenia raczej, pokazując, jak powoli dzieła te podmywają pewność czy narodowe samozadowolenie odbiorców.

Ogromną zaletą publikacji jest staranne omówienie źródeł, ich nośników, a także ewentualnych braków wraz z określeniem ich przyczyn. Również archiwiści, którzy pomagali Autorowi w docieraniu do źródeł, nie pozostają anonimowi. Pokazuje to nie tylko zakres współpracy, ale i świadomość Habilitanta dotyczącą procesu wytwarzania wiedzy (s. x). Polemizuje on także z „wiedeńską perspektywą” – rozumianą jako spojrzenie z centrum, ale też pewien styl myślenia, przynależny Wiedniowi jako stolicy kraju, ale też hegemonowi kulturowemu. Na podkreślenie zasługuje zatem i to, że Habilitant w analizie uwzględnił lokalną prasę i zróżnicowanie regionalne – nie tylko transnarodowe. Pogłębienia wymagałaby tu mapa mentalna Austrii i wskazanie na charakterystykę regionów, ich

specyfiki i lokalnego uwikłania w trudną przeszłość oraz radzenia sobie z taką przeszłością. Na ile mogła ona mieć wpływ na odbiór danej produkcji telewizyjnej? Habilitant w większości w udany sposób pokazuje, z jakich powodów nie analizował danego tematu lub aspektu – bądź dlatego, że podjął się tego w innym miejscu swojego bogatego dorobku, bądź dlatego, że pozostaje to w planach na przyszłość. W tym miejscu należałoby jednak zwrócić uwagę na fragmenty dotyczące literatury austriackiej. Autor przytacza jej boje z austriackością jako istotny kontekst, zaznaczając, że nie jest to bezpośrednio temat jego pracy (ss. 41-42), nie odsyła jednak do bogatej literatury przedmiotu na ten temat (w ostatnich latach w tym zakresie na rynku polskim pojawiły się choćby prace Moniki Gromali, a temat jest obecny jak najbardziej także w angielsko- i niemieckojęzycznej literaturze naukowej).

Można polemizować z niektórymi stwierdzeniami stanowiącymi punkt wyjścia książki: czy faktycznie bowiem historia narodu jest podstawą do wykształcenia się świadomości narodowej? (s. 1) W jakiej optyce wygłoszenie takiego sformułowania, w kontekście, o którym mowa – przy założeniu, że austriackość post-Habsburska (czy wręcz post-1848) jest specyficzną formą kulturową, o czym Autor niewątpliwie wie, sam bowiem pisze o próbach różnicowania się od Niemców i niemieckości – pozostaje uprawnione? Różnicowanie się austriackości to długi proces i w tym sensie zestawienie z Niemcami Zachodnimi jest jak najbardziej uprawnione, ale wielkim nieobecnym pracy pozostają Niemcy Wschodnie. Tutaj zwłaszcza odniesienie się do prac Billa Nivena – w tym „On a Supposed Taboo”, dotyczącym produkcji filmowych i telewizyjnych w NRD, gdzie badacz wskazuje na nieobecne zwykle w refleksji naukowej tropy – byłoby z korzyścią dla książki.

Przechodząc do konstrukcji monografii chciałabym zaznaczyć, że jest ona czytelna, choć Autor nie uniknął jednak pewnych powtórzeń. W rozdziale pierwszym, Habilitant określa, czym jest austriacka trudna pamięć, jak była mediowana, i jaki był wkład intelektualistów, a zwłaszcza artystów, w formowanie się krytycznej kultury pamięci w Austrii. Stwierdza, że austriacka kultura pamięci to fenomen bardziej kulturalny niż polityczny, w czym upatruje głównej różnicy między tą a (zachodnio)niemiecką. Zważywszy jednak na kontekst polityczny, który sam Habilitant często przywołuje, można zapytać, czy nie jest to aby zbyt daleko idące uproszczenie? W rozdziale tym pojawia się również dogłębsze wyjaśnienie, co Autor rozumie pod pojęciem „latent memory” (s. 24). Zarysowuje także kilka mitów narodowych, z którymi będzie się rozprawiał. Są to mit

Austrii – pierwszej ofiary, mit „czystego” Wehrmachtu, mit „obozowej ulicy”, a także częściowo mit Habsburski i „mozartyzacja” kultury austriackiej. Tu także pokazuje, czemu uważa lata 60. i 70. za kluczowe dla opisywanych procesów, podkreślając, że właśnie wtedy ujawniają się zasadnicze różnice między (zachodnio)niemiecką a austriacką pamięcią o trudnej przeszłości (s. 41). Część ta skorzystałaby, moim zdaniem, gdyby pogłębić w niej problematykę pamięcioznawczą – w bogatym arsenale dyscyplin i dostarczanych przez nie narzędzi, z jakich korzysta Habilitant, pamięcioznawcze inspiracje są dość skromne. Prace takie jak Roberta G. Moellera o niemieckiej (kulturowej w swoim charakterze!) kulturze pamięci Niemiec Zachodnich i Wschodnich, ze sprobematyzowaniem ograniczonego politycznie sprawstwa twórców i działaczy w Niemczech Wschodnich, pomogłyby Habilitantowi w dalszym sprobematyzowaniu jego tezy i podbudowały perspektywę transnarodową (szczególnie, że badania te Habilitant zna i wykorzystuje w swojej monografii podoktorskiej). Podobnie prace Jeffrey K. Olicka mogłyby stanowić ważną inspirację w zakresie kultury pamięci jako gmachu międzypokoleniowego, co wzmocniłoby z kolei rozważania o latencji pamięci i przemianach politycznych.

W kolejnych rozdziałach książki Autor przechodzi już do analizy konkretnych produkcji telewizyjnych i pokazuje ich rozwój, to, jak rezonują (bądź nie) i jak kładą podwaliny pod stopniowe naruszanie lojalnego patriotyzmu jako uznawanej formy przywiązania do przeszłości. Habilitant korzysta tu niekiedy z wcześniejszych prac, które opublikował – wpisując je jednak w szerszy kontekst, w którym świetnie się porusza.

Z drobnych usterek, które należałoby wyeliminować przy ewentualnym dodruku czy drugim wydaniu, a które dodatkowo pokazałyby świadomość Habilitanta jako twórcy tekstu, należałoby zwrócić uwagę na przekłady z języka niemieckiego. Zamieszczane są one przy oryginalnych cytatach, nie zawsze jednak oddają sens obecny w niemczyźnie (np. s. 14 – „its inadequacy” w angielskim przekładzie powinno raczej brzmieć: „its inadequate handling”). Nie jest jasne, dlaczego czasami – choć cytowany jest twórca niemiecki – ich nie ma (np. s. 23); wystarczyłoby dodanie stosownej informacji o ich pochodzeniu lub tłumaczeniach. Podobnie z terminami, np. *Nestbeschmutzer* pojawia się kilka razy i jest za każdym razem wyjaśniony, podczas gdy *Mitläufer* nie (s. 48). Decyzja, by za punkt wyjścia obrać definicję słownikową (s. 23) nie jest szczególnie uzasadniona w skądinąd jasnym wywodzie. Czy *Zwergschule* to aby nie jednoizbowa / jednoklasowa szkoła, a nie „szkoła dla

krasnołudków” (s. 94)? Na s. 53 Habilitant omyłkowo datuje święto niepodległości Austrii na 28, a nie 26 października, ale jest to ewidentnie literówka, później bowiem zapisuje już datę prawidłowo (np. s. 103). Jan Mukařovský był przede wszystkim teoretykiem literatury, a nie teoretykiem filmu, co należałoby zaznaczyć (s. 169).

Reasumując, *Austria's Difficult Past* jest propozycją interesującą, starannie omawiającą wybrane produkcje i ich recepcję. Może stać się ciekawym punktem wyjścia dla analizy kinematografii innych krajów w zbliżonej sytuacji – myślę tu zwłaszcza o Słowacji. Pokazuje też złożoność relacji niemiecko-austriackich w formie podległości czy folkloryzmu, co może stać się przyczynkiem do dyskusji nad nie zawsze jawnymi powiązaniem o charakterze kolonialnym.

Ocena aktywności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej

Habilitant publikuje w języku polskim, angielskim i niemieckim w czasopismach i publikacjach zbiorowych na tematy związane z kulturą niemiecką i austriacką, jak i ich echach czy związkach z kulturą polską. Niektóre z dzieł omawianych w monografii habilitacyjnej doczekały się w ten sposób wcześniejszych omówień na łamach czasopism (np. szczegółowy rozbiór filmu Axela Cortiego pióra dra Gortata pojawił się w „Journal of Religion and Film”). Habilitant prezentuje wyniki swoich prac odbiorcom polskim i zagranicznym, używając do tego forów właściwych dla tematu i dyscypliny – w wyliczeniu konferencji zwraca uwagę regularny udział w obradach kongresów German Studies Association oraz Austrian Studies Association, a także w konferencjach pamięcio- i filmoznawczych. Nie ulega więc wątpliwości, że Habilitant konfrontuje wyniki swoich badań z publicznością zainteresowaną tematem i znającą się na nim, nie ucieka również od konfrontacji z niemieckojęzycznym środowiskiem naukowym.

Habilitant nie zaniedbuje działalności organizacyjnej. W ostatnich siedmiu latach organizował dwie konferencje. Jest członkiem stowarzyszeń naukowych, pełni także funkcję wiceprezesa oddziału łódzkiego Polskiego Towarzystwa Badań nad Filmem i Mediami oraz skarbnika oddziału łódzkiego Towarzystwa Polsko-Austriackiego. Regularnie publikuje recenzje istotnych monografii i wydawnictw w polskich i zagranicznych czasopismach

naukowych oraz udziela się jako recenzent w procesach peer-review. Działa także na rzecz swojej instytucji, brał bowiem udział w pracach komisji rekrutacyjnej.

Dr Jakub Gortat posiada bogaty dorobek grantowy. Prezentowana monografia jest wynikiem kierowanego przez niego w latach 2022-2025 grantu Sonata NCN „Narodowy socjalizm w austriacko-niemieckich koprodukcjach telewizyjnych (1961-1980)”. W tymże projekcie prowadził zespół składający się z post-doczki oraz doktorantki, co jest cennym doświadczeniem na tym etapie ścieżki naukowej. Wcześniej kierował grantem Miniatura tej samej agencji, pozwalającym na realizację pojedynczego działania naukowego i przygotowanie większego projektu, co – zważywszy na uzyskane później finansowanie w ramach kolejnego grantu – przeprowadził z sukcesem. Kierował także projektami finansowanymi ze środków Uniwersytetu Łódzkiego, był również wykonawcą w projektach kierowanych przez inne osoby (bo do tego, jak rozumiem, sprowadza się funkcja „uczestnika” wymieniona w *Wykazie osiągnięć*, s. 9, i nazwana wprost „wykonawcą” w *Autoreferacie*, s. 12).

Habilitant wykazuje się istotną aktywnością naukową realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej. Obejmowała ona staże naukowe (Poczdám, Bochum) oraz stypendia (Innsbruck). Dr Gortat prowadził także zajęcia na uczelniach niemieckich i austriackich. Bogata i wyczerpująca kwerenda zagraniczna, będąca także podstawą zaprezentowanej do oceny monografii, wymagająca współpracy z jednostkami naukowymi i archiwalnymi również spełnia założenia o działalności naukowej za granicą.

W ramach popularyzacji swoich osiągnięć Habilitant udziela wypowiedzi eksperckich w mediach, jest autorem tekstu popularnonaukowego, pojawia się w panelach i na wydarzeniach otwartych związanych z filmem i kulturą niemiecką.

Dr Gortat posiada bogate doświadczenie pedagogiczne, prowadził wiele kursów w swojej macierzystej jednostce, był także promotorem i recenzentem licznych prac licencjackich. Prowadził również warsztaty ze studentami w Karlsruhe oraz organizował warsztaty w Łodzi z udziałem zagranicznych reżyserów.

Konkluzja

Stwierdzam, że dr Jakub Gortat spełnia wszystkie ustawowe wymogi stawiane kandydatom do stopnia naukowego doktora habilitowanego w art. 219 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (pkt 1a, 2, 3). W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie Habilitanta do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania mu stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie nauki o kulturze i religii.